

Globális kereskedelem – római módra

Székely Melinda: *Kereskedelem Róma és India között*. JATEPress, Szeged, 2008. 179 oldal

Több mint negyven éve nem jelent meg magyar nyelven átfogó munka az ókori Róma kereskedelméről.¹ A Székely Melinda könyvében bemutatott kutatási ág fejlődésére jellemző, hogy Ürögdi György négy évtizede kiadott művében még említést sem érdemelt Róma Indiával folytatott kereskedelme. A most megjelent kötet tehát valódi újdonságnak számít a magyar könyvpiacra, s remélhetőleg új szempontokkal gazdagítja az antik Rómával kapcsolatos, kissé avított szemléletű oktatásunkat.

A kötet három fő fejezetre oszlik, s a címmel ellentétben nemcsak a Róma és India, hanem a Róma és Taprobané (Ceylon, Srí Lanka), valamint a Róma és a „mesés” (ókori latin nevén *Felix*, azaz „Szerencsés/Áldott”) Arábia közti kereskedelmet tárgyalja.² Székely Melinda könyvének gerincét az idősebb Pliniusnak („becsületes” római nevén Caius Plinius Secundusnak) a fent említett három országra vonatkozó leírásai alkotják. Székely pontos és szabatos fordítását adja Plinius *Természetrájja* (*Naturalis historia*) idevágó részeinek, és nagy erudícióval kommentálja a szöveget, amelyben szövegkritikai és hermeneutikai problémákra is kitér. A kötet többi része tulajdonképpen az egyes fordításszakaszokhoz (India:

11–24, 24–32. old., Taprobané: 105–111. old., Arábia: 139–149. old.) fűzött kommentár, illetve tematikus esszé, amely a modern olvasó számára is rendkívül izgalmas témákat fejteget: például, hogy milyen keleti fűszerekkel ízesítették a rómaiak ételeiket; milyen drágaköveket vagy gyöngyöket használtak ékszerként; milyen krémekkel és parfümökkel kenekedtek; vagy épp’ milyen egzotikus állatokat vadásztak az arénákban.

A továbbiakban – minden kritikai szándék nélkül – a kötetben mellőzött kérdésekre, a kutatás újabb eredményeire, illetve a további kutatási lehetőségekre hívnám fel a figyelmet. Először nézzük a forrásokat. Bár Székely Melinda lépten-nyomon hivatkozik papiruszokra, osztrakonokra és feliratokra – amelyek kutatása ugyancsak fellendült az utóbbi két évtizedben –, csak Plinius forrászövegeit idézi. Legalább a sokat emlegetett bécsi papirusz (P. Vindob. G 40822) szövegét közölte volna magyar fordításban, hiszen egy egész fejezetet szánt ennek bemutatására. (32–34. old.) Némiképp ugyancsak hiányérzete támad az embernek amint, hogy a téma kétségkívül *legjelentősebb* forrása: a *Vörös-tenger körülhajózása* (*Periplus Maris Erythraei*) című első századi hajózási kalauz kimaradt a könyvből, holott Lionel Casson bilingvis kritikai kiadásában is mindössze negyvenhárom oldalt tesz ki annak szövege.³ A szerző nyilván azért gondolta mellőzhetőnek e fontos antik forrást, mivel annak – nem teljes – szövege másfél évtizeddel ezelőtt már megjelent W. Salgó Ágnes kitűnő fordításában.⁴ Ennek ellenére jó lett volna, ha a viszonylag szűk marokkal és szétszórtan mért információk helyett egy szisztematikus áttekintést is kaphatott vol-

¹ Ürögdi György: *Róma kenyere, Róma aranya*. Budapest, 1969.

² Nem tehetek róla, de egy kissé hiányérzetem van, amiért Kína kimaradt a kötetből, holott ez ugyanolyan bőséges kutatási téma, mint az indiai kapcsolatok története; vö.: Ferguson, J. M. K.: *China and Rome*. Aufstieg und Niedergang der römischer Welt (a továbbiakban: ANRW), II. 9.2. (1978) 581–603. A kínai évkönyvek utópisztikus Róma-képére utal: Németh Gy.: *Az aranykortól utópiáig*. In: A zsarnokok utópiája. Budapest, 1996. 73–134., különösen 73–74.

³ Casson, L.: *The Periplus Maris Erythraei. Text with Introduction, Translation, and Commentary*. Princeton, 1989. 50–93.

⁴ W. Salgó Á.: *A Vörös-tenger körülhajózása Alexandriától Indiáig*. Aetas, 11. évf. (1996) 4. sz. 97–110.

na az olvasó a *Periplusról* és a vele kapcsolatos szakirodalmi vitákról. Mivel a kötet címe nem „*Kereskedelem Róma és India között az idősebb Plinius szerint*”, nem ártott volna egy külön fejezetben megindokolni, miért Plinius természetrajzi enciklopédiája jelenti a kiindulópontot a téma tárgyalásához. Pliniusról is csak egy lakonikus megjegyzés szól: „tudós és katona” (9. old.), pedig jó lett volna kitérni arra, hogy tudományos módszere elsősorban más szerzők *kivonatolása* volt (ahogyan ezt unokaöccse, ifjabb Plinius leveléből is ismerjük, lásd: *Epist.* VI. 16). Ebből a szempontból nézve tehát elsődleges fontosságú lett volna Plinius szóhajóhető forrásainak, valamint az egész mű alapkoncepciójának részletes tárgyalása.⁵

Anélkül, hogy Székely Melinda könyvének minden olyan apró részletére kitérnék, amelyben vitatható megállapításokat fogalmaz meg, vagy éppen nem ad információkat (ilyen például Agrippa térképének bonyolult kérdésköre; Ostia és Puteoli kikötőjének viszonya az 1–3. században; az egyiptomi és indiai kikötők lexikonszócikk-szerű leírása, kivéve Arikamedut a 41–44. oldalon stb.), az alábbiakban csak néhány érdekességre hívom fel a figyelmet. (1) A Vörös-tenger legfontosabb kikötője, Bereniké bizony többet érdemelt volna egy nyúlfarknyi ismertetésnél (29. old. 245. j.; illetve 37. old.), tekintve, hogy 1994–2003 között immár hét szezonnyi ásatás *final report*-jai is megjelentek kötet formában, s annak főbb adatai interneten is elérhetők.⁶ A kikötőben hihetetlen mennyiségű indiai árut találtak, melyek pusztá felsorolása is meghaladná a

recenzió szerény kereteit. (2) Nagyjából a Vörös-tenger arabiai oldalán fekvő Akmé kikötőjével szemben található a Farasan-szigetecsoport (Szaúd-Arábia). Az utóbbi évek egyik legjelentősebb epigráfiai lelete a térségben az az itt felfedezett felirat, amelyet a helyi kikötő parancsnokának (*praefectus Ferrasani portus*) állítottak a legio VI Ferrata egyik *vexillatio*-jának ide vezényelt katonái.⁷ (3) Az Indiába vezető úttal kapcsolatban a kötet nem említi az ókorban Dioszkoridész néven ismert Szokotra szigetét (Jemen), amelyet az Egyiptom és India közötti kereskedelem fontos állomásának tekint a *Periplus* (30–31. fej.). A rómaiak különösen az itt őshonos „sárkányvérfa” (*Dracaena cinnabaris*, a rómaiak *cinnabar* néven ismerték) gyantájáért és teknőcutánzatért keresték. A Kr. e. 1. században már híres volt az innen importált mirrha és tömjén. A sziget északi részét 1897-ben Theodore és Mabel Bent átvizsgálta, 1956-ban az Oxfordi Egyetem kutatói, majd az 1960-as években D. B. Doe kutatták át a szigetet. A '80-as években V. Naumkin és A. V. Szedov végzett itt felszíni kutatásokat. Különösen Doe vizsgálatai voltak ígéretesek: számos elhagyott települést és intenzív mezőgazdaságra utaló maradványokat talált a sziget északi, középső és keleti részén. (Ez azonban főleg a portugálok jelenlétét bizonyította.) Naumkin és Szedov legfontosabb felfedezése a mai Suq falutól körülbelül 2 km-re délre található településmaradvány (Hajrya), amelynek cserépleletei alapján két települési fázisát tudták a kutatók elkülöníteni: egy római császárkorit (például amphora-leletek) és egy 10–13. századit. Ez eleddig az egyetlen biztos nyom a szigeten valaha létezett római kereskedelemről, illetve településekről. A

⁵ A Plinius-szakirodalom igen gyéren van reprezentálva a kötetben. Igaz, némileg kárpótol bennünket Gesztelyi Tamás utószava a *Természetrajz (XXXIII–XXXVII.) Az ásványokról és művészetekről* (Budapest, 2001.) című kötetben (369–381. old.). Vö.: Vigasin, A. A.: *India in 'Natural History' of Pliny the Elder*. *Vesztnyk Drevneye Isztorii*, 228. (1999) 20–41.

⁶ <http://www.archbase.com/berenike/>

⁷ Villeneuve, F. – Phillips, C. – Facey, W.: *Une inscription latine de l'archipel Farasân (sud de la Mer Rouge) et son contexte archéologique et historique*. *Arabia*, vol. 2 (2004) 143–192; lásd: uók.: *A Latin Inscription from South Arabia*. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 34. (2004) 239–250. [Pierre Villeneuve szíves közléséből.]

2001-es kutatások a sziget déli részére koncentráltak, de ezek sem jártak több sikerrel.⁸ Ebben a kontextusban még izgalmasabbnak tűnik Székely Melinda egyik megjegyzése, miszerint 2006-ban egy kongresszuson bejelentették: sziklába vésett ókori feliratokat találtak Szokotrán, amelyek indiai kereskedőktől származtak. (49. old., 301. j.) (4) Úgy érzem, az indiai kereskedelemmel kapcsolatban a kötet méltatlanul mellőzte a palmyraiakat, akik csak egyetlen mondattal szerepelnek: „a szárazföldi karaván-kereskedelemben a palmyraiaknak volt nagy jelentőségük”. (49. old.) Pedig ami a Perzsa-öbölben zajló és elsősorban Észak-India, valamint Kína felé irányuló tengeri kereskedelemben is volt szerepük. A palmyrai múzeumban van egy gyönyörű dombormű, amely egy teherszállító vitorlást ábrázol. Nem véletlenül. Failakán (Kuwait), a Kharg-szigeten (Irán) és Bahreinben folyó ásatások egyre több olyan epigráfiai és régészeti emléket tárnak fel, melyek azt mutatják: a mai Kuwait helyén található kharax-i királyság (Kharakéné) mellett nagyrésztben Palmyra hajósai bonyolították az itteni kereskedelmet.⁹ (5) A „Krémek és parfümök” fejezetből (71–73. old.) kimaradt egy nagyon fontos szer: a szemkenőcs. A rómaiaknál a szembaj (*aspritudo* = trachoma) valószínű népbetegségnek számított, Galénosz százhuszonnégy fajtáját ismerte. Az irodal-

mi és régészeti források egybehangzóan tanúsítják, hogy a trachoma leghatékonyabb gyógyszere a *lycium*nak nevezett medicina volt, amit egyenesen Indiából szállítottak (Celsus VI. 6.5b). A *lyciumot*, amelynek fő hatóanyagát egy tanninban gazdag növény kivonata alkotta, egy Berberis nevű, Indiából (pontosabban a mai Lahore környékéről, vagyis Pakisztán területéről) származó család importálta a Római Birodalomba (Dioscorides: *De materia medica* I 132, ed. Gunther; vö. Plin. *NH* XII. 8; XXIV. 14). Scribonius Largus – aki azért kísérte el Claudiust Britanniába, hogy különleges gyógynövényeket találjon – szintén ezt tartotta a legjobb szemgyógyszernek (*Compositiones*, ed. Helmreich, XIX). Néhány orvossal kapcsolatos régészeti lelet is kapcsolatban áll a *lyciummal*: egy Athénban talált, ma a *British Museum*ban lévő, 3 cm magas ólom korsócska a *Lükion para Muszaiu* feliratot viseli, melynek jelentése „Lycium Musza receptje szerint”. Nem másról van szó, mint Antonius Musáról, Augustus házi-orvosáról (Suet. *Aug.* 59).

Székely Melinda joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a „fűszerek” kifejezés az ókorban tágabb értelmű volt az ételízestőlknél, beleértették a kozmetikumokat (kenőcsök, parfümök), füstölőszereket, valamint a gyógyszerek bizonyos fajtáit is. Nagyon örvendetes, hogy a szerző hangsúlyozza: a Róma és India közti kereskedelem olyan volument ért el a Kr. u. 1–3. században, hogy egyes ételízestítő és tartósító fűszerek (mindenekelőtt a bors), ha nem is olcsó, de mégis hétköznapi fogyasztási cikké váltak Rómában. Vagyis le kell számolnunk azzal a közhellyel, hogy a rómaiak pusztán „luxuscikkeket” importáltak a Keletről. De mit adtak cserébe e drága kereskedelmi árukért? Arany és ezüst pénzerméket (az utóbbit csak Nero koráig, amikor megkezdődött az ezüstpénzek rontása), vöröstengeteri korallt, rezet és ónt, vásznat és készruhát, valamint kerámiát és üveget. A nyers vagy feldolgozott üveg különösen fontos exportcikkeknek számított, amit elsősorban

⁸ Weeks, L. – Morris, M. – McCall, B. – al-Zubairy, K.: *A Recent Archaeological Survey on Soqatra. Report on the Preliminary Expedition Season, January 5th–February 2nd 2001*. *Arabian Archaeology and Epigraphy*, vol. 13. (2002) 95–125.

⁹ Potts, D. T.: *The Roman Relationship with the Persicus Sinus from the Rise of Spasinou Charax (127 BC) to the reign of Shapur II (AD 309–379)*. In: Alcock, S. E. (ed.): *The Early Roman Empire in the East*. Oxford, 1997. 89–107.; Gatier, P. – Lombard, P. – al-Sindi, K. M.: *Greek Inscriptions from Bahrain*. *Arabian Archaeology and Epigraphy*, vol. 13. (2002) 223–233.; egy korábbi időszokról lásd: Hegyi D.: *A „Vöröstengeter” a Seleukida közigazgatásban*. *Antik Tanulmányok*, 51. évf. (2007) 105–116.

Arikameduba (az India délkeleti partján lévő *emporion*ba) szállítottak, ahonnan az üveg egészen Indonéziáig jutott tovább (88–89. old.). Az ugyancsak Arikameduban talált amforákból pedig arra következtethetünk, hogy a campaniai bor is keresett importcikk lehetett Indiában.

Taprobané, azaz Ceylon/Srí Lanka szigetéről is érdekes fejtegetéseket olvashatunk a kötetben. Plinius leírása – összevetve a helyi történeti hagyománnyal és a régészeti kutatások eredményeivel – ezúttal sem a sziget földrajzi leírását, sem a politikai viszonyok bemutatását tekintve nem pontos. A római enciklopédista számára Taprobané leírása egy klasszikus „utópia” bemutatására ad lehetőséget: Plinius egy idealisztikus-demokratikus királyságot jelenít meg, amiben Székely szerint a Róma belső válságából kivezető utat keresi. (A szerző tucatnyi oldalon foglalkozik Vespasianus belső ellenzékével, azon belül Helvidius Priscus sorsával, talán nem eléggé indokolt módon, lásd 122–134. old.) Ezután – éles váltással – egy vallástörténeti kérdés kerül terítékre: az Iszisz-vallás elterjedése és szinkrétizmusa Indiában. (134–136. old.)

A kötet utolsó fejezete az Arábiával kapcsolatos Plinius-beszámolót veszi górcső alá. Ebben a részben szinte kizárólag antik irodalmi forrásokra támaszkodik a szerző, pedig az utóbbi évtizedek itt is bőségesen tártak fel régészeti, papirologiai és epigráfiai forrásokat. Székely Melinda hosszasan foglalkozik Augustus egyiptomi *praefectusa*, Aelius Gallus dél-arábiai hadjáratával. (151–161. old.) Itt sem említi meg azonban a nem-irodalmi forrásokat, például a Gallus útjának előkészületeiről tudósító egyiptomi papiruszt;¹⁰ vagy az ókori Márib környékén (ma Athloulá, Jemen) hátrahagyott római helyőrség létét igazoló görög–latin sírfelirat-töredéket, amely egy bizonyos P. Cor-

nelius *eques*é volt.¹¹ Sajnos Székely Melinda téved abban, hogy „Augustus egyetlen Kelet felé indított hódító hadjárata az Aelius Gallus által vezetett expedíció volt”. (161. old.) A *princeps* ugyanis Gallus kudarca után húsz évvel nem mást, mint egyik kiszemelt utódját, Caius Caesart küldte expedíciós sereg élén Arábiába, ám ő i. e. 4-ben váratlanul elhunyt. Pisai kenotáfiumán a következőket olvassuk: „consulsága után, amelyet a római nép legszélso határain túl háborúzva szerencsésen viselt, jót tett az állammal, igen harcias és hatalmas népeket győzött le, vagy fogadta el hűségesküjüket, s ez alkalmából az állam érdekében kapott sebek miatt, a sors kegyetlensége következtében elragadtatott a római néptől” (*CIL* XI 1421 = *ILS* 140). Plinius azonban elárulja az igazságot, amikor azt írja: „A római sereget eddig erre a földre egyedül a lovagrendből való Aelius Gallus vezette, mert Caius Caesar, Augustus [fogadott] fia, csak távolról látta Arábiát” (Plin. *NH* VI. 160. Székely Melinda ford.).¹² Caius Caesart arábiai hadjáratára – amely csupán az Aqabai-öbölhöz jutott – elkísérte tudományos tanácsadóként a numidiai Iuba király, valamint a charaxi Isidorus is, akit hírszerzőként küldtek előre.¹³

A régészeti kutatások ma már nemcsak Jemenben, hanem a Perzsa-öbölben és Ománban is szép eredményeket hoztak.¹⁴ Itt

¹¹ Bowersock, G. W.: *Roman Arabia*. Cambridge–London, 1983. 149.; Wissmann, H.: *Die Geschichte des Sabäerreichs und der Feldzug des Aelius Gallus*. ANRW II.19.1. (1978) 705–707.

¹² A 147. oldal 742. jegyzetében mindössze anynyi áll: „Caius Caesar Augustus unokája és adoptált fia”. – Azért a tervezett hadjárat mindenképpen említést érdemelt volna!

¹³ Plin. *NH* VI. 141. Vö.: Romer, F. E.: *Gaius Caesar's Military Diplomacy in the East*. Transactions of the American Philological Association, vol. 109. (1979), 199–214.

¹⁴ Yule, P. (ed.): *Studies in the Archaeology of the Sultanate of Oman*. (Deutsches Archäologisches Institut, Orient-Abteilung, Orient-Archäologie Bd. 2) Rahden, 1999.; uő.: *Himyar–Die Spätantike im Jemen/Himyar*

¹⁰ Lewis, N.: *P. Oxy. 2820. Whose Preparations? Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 16. (1975) 295–303.

csak egyetlen példát említek meg: az ománi Khor Rori (Shumhuram) alapítása Hadramaut királyának nevéhez fűződik, és összefügg az i. e. 1. században a Földközi-tenger és India közötti kereskedelem megnövekedésével. A településnek kiváló természeti adottságai voltak: a falakkal körülvett kis városka egy sziklás hegyen épült, nem messze az óceántól, három oldalról természetes sziklafalak védték, és édesvíz is bőven állt rendelkezésre. Két hatalmas szikla már messziről láthatóvá tette a hajósok számára. A *Missione Italiana in Dhofar (Oman)* 1999 és 2000-ben kutatta a város kaputornyát. Öt monumentális feliratot találtak, amelyek segítségével tisztázni lehet a falak és a kapu építéstörténetét. A feliratokat Hadramaut királya, Iliazz, valamint a Sakalan tartományban állomásozó hadramauti seregek főparancsnoka, Abiyatha emeltette. Ha a király azonos a *Periplus*ban is említett Eleazossal, akkor a szövegeket az i. sz. 1. század első felére datálhatjuk.¹⁵

A „Kereskedelem Róma és India között” című kötet felhívja a magyar olvasóközönység figyelmét arra, hogy az óorkutatás nem állóvíz: elsősorban a régészetnek köszönhetően folyamatosan olyan felfedezések kerülnek elő, amelyek szinte évtizedenként szükségessé teszik az ókori történelem egy-egy területének átértékelését. Székely Melinda kötete ehhez járul hozzá nem is kis mértékben, s reméljük minden, az ókor iránt érdeklődő kedvet kap elolvasásához.

GRÜLL TIBOR

Late Antique Yemen. Aichwald, 2007.; De Maigret, A.: *Arabia Felix: An Exploration of the Archaeological History of Yemen.* London, 2002.

¹⁵ Groom, N.: *The Periplus, Pliny and Arabia.* *Arabian Archaeology and Epigraphy*, vol. 6. (1995) 180–195.; Avanzini, A. – Orazi, R.: *The Construction Phases of Khor Rori's Monumental Gate.* Uo., vol. 12. (2001) 249–259.